

Kiegészítés egy Csáth-cikkhez. – Ismeretlen sorok a fiatal Lukács Györgyről. A kiegészítést szó szerint is kell érteni. Nemrég ugyanis egy szegedi könyv- és kéziratgyűjtőhöz került egy 21×17 cm-es papírlap, amelynek szélei közt a szabálytalan vágás miatt 2-3 mm-es eltérés van, és amelynek felső részén kilenc autográf sor olvasható. A kétrét hajtott lapon a szöveg a hajtás alatt ér véget, utalva ezzel arra, hogy ez egy szöveg vége, nincs folytatás. Az aláírás nélküli fogalmazvány jobb felső sarkában ugyanattól a kéztől származó 11-es oldalszámozás található, az autográf maga pedig jól felismerhetően Csáth Géza kézírásával került a papírra. A szöveg betűhív olvasatban ez:

a beavatottak értenek. A kedvencei akikért rajong nem közismert írók; <inkább őt> könyveik jobbára csak az irodalmi ínyencek könyvespolcain található. Pl. Stefan George, Laurence Sterne, Richard Beer-Hofmann, Theodor Storm stb. Lukács György írásain látszik a fiatalága. Nagyon szent, nagyon nagy dolognak tartja a művészetet.

A cikk, amelynek ez a pár sor a vége, könnyen azonosítható: egy olyan, tíz kéziratlapnyi, tehát nem túl hosszú Csáth-cikket kell keresni, aminek nincs vége, Lukács György neve pedig irányt mutat. Nem nehéz rátalálni a *Három kritikai írás* című írásra, amelyben Csáth a *Nyugat* megindulása óta eltelt időszak ott folyó kritikai életét tekinti át három, frissen megjelent kötet szemlélésével. Mint írja: „Az apróbb részletpolémiák, az irodalmi harcok és csetepaték lecsendesülése után a *Nyugat* kritikusi és esztétái hozzájutottak végre a hosszú lélegzetű munkához. Közülük Ignótus, Hatvany és Lukács ennek az évnak a tavaszán adtak ki egy-egy kötetet. Az ő neveiket láttuk leggyakrabban a *Nyugat* esztétikai és kritikai cikkei alatt. Csak Fenyő Miksa, a *Nyugat* negyedik par excellence kritikusa, a polémiák kegyetlen és szellemes gerillavezére várat még a könyvével. / Ez a három könyv három merőben különböző kritikai szellemet revelál. Úgy szeretném ezt a különbséget megmagyarázni, hogy Ignótust az irodalmi kritika tudós újságírójának, Hatvanyt poétájának, Lukácsot pedig okkultistájának nevezem.”¹ Majd következik a három kötet ismertetése.

Ignótus *Kísérletek*je 1910 elején,² Hatvany *Én és a könyvek* című kötete pedig februárban jelent meg a *Nyugat* kiadónál,³ melyeket nem sokkal később, márciusban követett Lukács *A lélek és a formák* gyűjteménye a Franklinnál.⁴ Csáth tehát áprilisinál korábban nem írhatta meg cikkét, de a bevezetésében említett körülmény, mely szerint „Ignótus, Hatvany és Lukács ennek az évnak a tavaszán adtak ki egy-egy kötetet”, még későbbre, talán nyárra-őszre tolja ki a recenzió megírásának dátumát. De mindenképpen 1910-ben, ahogy a közreadók jelzik is.

Ezidőtájt a novellaíró és a kritikus Csáth több helyről is megerősítést kapott értekezői munkásságával kapcsolatban. „Érdekes a *XX. Száza*dban megjelent kritikád Mikszáthról. [...] Szeretem az ilyen kritikákat olvasni (a fentit és Szomoryról is, amit írtál stb., és amik a *Nyug*arban is megjelentek), az ember sokkal jobban élvezheti ezek után a regényt vagy novellákat vagy verset. Bevallom, hogy Szomoryt nem egészen szerettem, de most már határozottan tetszik” – írta neki húga, Brenner Etelka május 5-én,⁵ pár nappal később pedig Vészi Margit arról számolt be neki, hogy május 1-én „egy kicsi, de elég válogatott társaság” beszélt róla: „Schlachtenseeben a tó partján ültünk Ignótus, Hatvany Lajos, Lesznai Anna, Lengyel Menyhért és Holitscher Arthur (magyar származású, magyarul olvasó, németül író, jó nevű regényíró) – és a maga talentumáról sok igen lelkes és elismerő szó

¹ Csáth Géza, *Három kritikai írás* = Uő, *Rejtelmek labirintusában, Összegyűjtött esszék, tanulmányok, újságcikkek*, sajtó alá rend. Szajbély Mihály, Bp., Magvető, 1995, 163–165.

² *Corvina*, 1910. jan. 10., 2.

³ *Corvina*, 1910. febr. 30., 35.

⁴ *Corvina*, 1910. márc. 30., 57.

⁵ *Csáth Géza egybegyűjtött levelezése*, s. a. r. Molnár Eszter Edina, Szajbély Mihály, Bp., Magvető, 2022, e-book.

esett. Mindenki oly sokat vár magától – éppen ezért tessék pihenni, és azután beváltani mindezeket a noblesse oblige feladatokat.”⁶ Talán ezek is megerősítették őt a kritikáírásban, sőt, a második levél egyenesen kiválhatta a *Három kritikai könyv* megszületését, lévén a Vészi Margit által említett „válogatott társaságban” a cikkben tárgyalt szerzők közül ketten is ott voltak.

A *Három kritikai könyvet* Csáth – a most előkerült kéziratlap tanúsága szerint – befejezte, végigírta, de az – a kutatás jelenlegi ismeretei szerint – mégsem jelent meg az író életében. Nem tudni, miért maradt kéziratban. Nyomtatásban először Dér Zoltán közölte 1975-ben,⁷ de ekkor már csak töredékesen, a kézirat vége tehát már az első közlés előtt kikerült a hagyatékból, vagy nem találták meg ott. Dér az autográf forrás leelőhelyét nem adta meg. „A kéziratok egy része Csáth Géza leányának, Székely Endrénének a birtokában van” – írta a kötetvégi jegyzetben (332.), de ebből nem derül ki, hogy ez a kritikusokról szóló cikkekre is vonatkozik-e. Mindenesetre a cikk jelentőségét a közlés ténye mellett Dér a bevezető tanulmányban is kiemelte, a kritikus Csáthról szólván: „a szuverén olvasó és elmélkedő is szóhoz jut ezekben az írásokban, a *Nyugat* Mikszáth-képétől több ponton elütő Mikszáth-tanulmány és a sajnálatosan torzónak maradt *Három kritikai könyv* elég meggyőzően tanúsíthatja.”⁸ És bár a szövegközlés kérdéseit is ismertető jegyzetben jelzi, miszerint „egyik-másik írásból néhány szót vagy mondatot – félreérthető jelentésük vagy értelemzavaró, utólag pontosan meg nem fejthető szedési hibák miatt – elhagytunk. Ezt minden esetben zárójelbe tett három ponttal – (...) – jeleztük” (332.), a *Három kritikai írásról* éppen hogy nem derül ki, melyik résznél maradt „sajnálatosan torzónak”, hiányjelzés ugyanis nem szerepel a szövegben. Második alkalommal ugyancsak ő tette közzé,⁹ jegyzetben közölve, hogy „töredék”, de a kihagyás textológiai jelölését ugyanúgy elmulasztotta. Később más kiadványok is átvették ezt a változatot, és az értelmezők természetesen szintén ezt vették alapul. De például a Lukács Archivum füzetek már nem jelzi, hogy töredékről van szó, egész cikként szerepel gyűjteményükben,¹⁰ nem tudhatták ugyanis, hogy éppen a Lukácsról írott bírálati rész hiányos.

A cikk első tíz, kéziratosa lapja ma az Országos Széchényi Könyvtárban található (jelzete: Fond 457), ez alapján közölte az életműsorozat vonatkozó kötetében Szajbély Mihály. És ekkor nemcsak az derült ki, hogy Dér annak idején elhagyta a cikk alcímét (*Ignotus – Hatvány – Lukács*), és azt egy olyan lábjegyzettel helyettesítette, amelyről később már nem lehetett eldönteni, hogy a szerzőtől vagy a szerkesztőtől való (és persze volt, aki így vette át), de az is jól láthatóan nyilvánvalóvá vált, hogy a közreadó „kegyesen” meghamisította a szöveget: a lezártág látszatának érdekében a töredéket tovább csonkolta és jelöletlenül lekerekítette.¹¹ Dérnél a szöveg utolsó mondata: [Lukács] „Alkimistához hasonlít, aki hosszú tekercsekben írja le tapasztalatait az aranycsinálásról és a drágakövek átalakulásáról – titkos jelekkel.” A mondat végén pont, hiányjelzés híján semmi hiányérzet nem keletkezik az olvasóban. Szajbélynél azonban ez áll: „Alkimistához hasonlít, aki

⁶ Csáth Géza *egybegyűjtött levelezése* 2022, i. m.

⁷ Csáth Géza, *Írások az élet jó és rossz dolgairól, Kritikák, cikkek, karcolatok*, szerk. Dér Zoltán, Szabadka, Életjel, 1975, 128–130.

⁸ Dér Zoltán, *Csáth Géza, a publicista* = Csáth 1975, i. m. 5–15.

⁹ Csáth Géza, *Ismeretlen házbán, 2, Kritikák, tanulmányok, cikkek*, s. a. r. Dér Zoltán, Újvidék, Forum, 1977, 425–427.

¹⁰ *Az ifjú Lukács a kritika tükrében/Der junge Lukács im Spiegel der Kritik*, szerk. Bendl Júlia, Timár Árpád, Bp., MTA Filozófiai Intézet Lukács Archivum, 1988 (Archívumi Füzetek, IX), 75–77.

¹¹ Ezzel a gyakorlatával azonban nincs egyedül, Urbán László ugyanígy kerekített egészzé egy általa hiányosan közölt Karinthy-töredéket. Ld. BÍRÓ-BALOGH Tamás, *Egy sorozat hiányzó elemei, Karinthy Frigyes A feleségem beszélt ciklusának ismeretlen darabjai* = *Uő, Tollvonások*, Szeged, Tiszatáj, 2009, 22–26.

hosszú tekercekben írja le tapasztalatait az aranycsinálásról és a drágakövek átalakulásáról – titkos jelekkel, amelyet csak [...]”.

Csáth szövege ugyanis a kézirat 10. lapjának alján mondatközben szakad meg – és folytatódik a most előkerült 11. lapon. Szajbély jelezte a szöveghiányt, ezzel lehetővé téve, hogy ha egyszer előkerül a cikk vége, pontosan oda lehessen illeszteni, ahol a mondat félbeszakad. Dér palástolni akarta ezt a szépséghibának érzett hiányt, Szajbély tematizálta, értelmezte. Dér változatát nem is egészíthetné ki a most előkerült darab – Szajbélyét nagyon is. Az általa közölt töredék (10/11) és a most előkerült (1/11) pedig tökéletesen kiadja az egészet.

*

A Három kritikai könyv – talán éppen töredékessége miatt is – eddig elkerülte a kutatók figyelmét. Erdemben Angyalosi Gergely értelmezte, aki szerint a cikk „minden felületességével együtt fontos dokumentuma annak, miképpen látták az arra fogékony kortársak a kritika aktuális jelenségeit, mit tartottak fontosnak és mit utasítottak el. [...] Különösen érdekes számunkra az a tény, hogy a cikkíró, noha egy-egy találó jelzővel elkülöníteni igyekszik a három szerzőt, lényegében beilleszthetőnek érzi őket ugyanabba a tágabb értelemben vett jelenség-együttesbe.”¹² A Lukáccsal foglalkozó rész kapcsán pedig többek közt az alábbi megjegyzéseket tette: „Csáth alkímista-hasonlata arról az éles szemű felismerésről tanúskodik, hogy észrevette: Lukács lát-szólagos szubjektivitása voltaképpen lényeglátó attitűdöt takar. Az ifjú esztéta számára ugyan létezik többféle igazság, többféle lényeg; tisztában van a történelmi korok szemléletformáinak relativitásával, a nagy kritikus-egyéni ségek valóságteremtő erejével. De *A lélek és a formák*-ban már egyértelműen egy olyan igazság-szféra irányában tapogatózik, amely a hétköznapi értelemben vett igazságok sokféleségét jelentéktelen felületi effektussá minősíti: ez lenne a mítikus igazság metafizikai birodalma. Azt is jól látja Csáth, hogy Lukács (a kanti kifejezéssel élve) misztagóg¹³ módjára keresi az igazság és érvényesség metafizikus birodalmát: vagyis a kiválasztott lényeglátó útját követi, akinek bizonyos értelemben kötelessége, hogy elmélyedjen önmagában, hiszen önmagán át vezet az út az igazság felé – mások számára is, akik rászánják magukat a követésére.”¹⁴

Ennek tükrében is álljon itt végezetül a Lukács György könyvéről írott teljes Csáth Géza-szöveg:

„*Lukács* az esztétika okkultistája. Okkultista tudós módjára böngészi a betűket s ami a betűk között van. (Főleg ez utóbbit.) Óriási gondot és figyelmet áldoz aprólékosnak látszó részletekre, és mint egy képtalányt fejt meg a dolgok jelentőségét.

¹² ANGYALOSI Gergely, *A Kísérletek időszaka Ignotus pályáján = Irodalomtörténeti Közlemények*, 100(1996) 66–79. = *Az esszé mint kritikus attitűd = Ő, Ignotus-tanulmányok, Közéletek az „impresszionista” kritika problémájához*, Bp., Universitas, 2007, 87–107.

¹³ A *misztagóg* szó jelentése: olyan személy, aki másokat misztikus hiedelmekbe avat, ismeri az adott hitrendszer szent titkait. Kantnál: „Ki nem látja itt a misztagógot, aki nem csak önmagáért rajong, hanem ugyanakkor egy klubnak is tagja, s midőn úgy szól követőihez, hogy megkülönbözteti őket a néptől (a beavatatlannak összessége jelenti a népet), akkor állítólagos filozófiájával adja az előkelőt!” (KANT, Immanuel, *A filozófiában újabban meghonosodott előkelő hangnemről*, ford. Nyizsnyánszki Ferenc = DERRIDA, Jacques, KANT, Immanuel, *Minden dolgok vége*, Bp., Századvég, 1993, 9–34, itt: 22)

¹⁴ ANGYALOSI 1996, 2007, i. m.

Magának ír, nem nagyon törődik a világossággal. Azt a benyomást kelti, hogy csak beavatottaknak szánta az írást. Alkimistához hasonlít, aki hosszú tekercsekben írja le tapasztalatait az aranycsinálásról és a drágakövek átalakulásáról – titkos jelekkel, amelyet csak a beavatottak értenek. A kedvencei, akikért rajong, nem közismert írók; könyveik jobbára csak az irodalmi ínyencek könyvespolcain találhatóak. Pl. Stefan George, Laurence Sterne, Richard Beer-Hofmann, Theodor Storm stb. Lukács György írásain látszik a fiatalsága. Nagyon szent, nagyon nagy dolognak tartja a művészetet.”

BÍRÓ-BALOGH TAMÁS